

ІНКЛЮЗИВНА ОСВІТА ТА КОРЕКЦІЙНА ПЕДАГОГІКА

УДК 376:364.622-785.4:7.02

Використання елементів арт-терапії в корекційно-розвитковій роботі з дітьми

THE USE OF ELEMENTS OF ART THERAPY IN CORRECTIVE-DEVELOPING WORK WITH CHILDREN

БАЗИЛЕВСЬКА Оксана – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри загальної, спеціальної педагогіки, реабілітації та інклюзивної освіти, Комунальний заклад вищої освіти «Дніпровська академія неперервної освіти» Дніпропетровської обласної ради, вул. Володимир Антоневича, 70, м. Дніпро, 49006, Україна

BAZULEVSKA Oksana – Candidate of Pedagogy, Associate Professor of the Department of General, Special Pedagogy, Rehabilitation and Inclusive Education, Communal Institution of Higher Education «Dnipro Academy of Continuing Education» of Dnipropetrovsk Regional Council», 70 Volodymyr Antonovych Str., Dnipro, 49006, Ukraine

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-8977-5456>

DOI <https://doi.org/10.54891/2786-7005-2022-1-11>

Анотація. Статтю присвячено актуальній проблемі сучасної спеціальної педагогіки – використання елементів арт-терапії в корекційно-розвитковій роботі, адже саме ці елементи вважаються найбільш прийнятними та ефективними у роботі з дітьми з особливими освітніми потребами. Розкрито зміст та особливості використання елементів арт-терапії в корекційно-розвитковій роботі з дітьми з особливими освітніми потребами, яка дає можливість спрогнозувати, що їх системне застосування, з урахуванням віку дитини, типу порушення тощо, може забезпечити позитивний ефект у корекції як первинних, так і вторинних порушень. Висвітлено напрямки використання елементів арт-терапії в корекційно-розвитковій роботі: психофізіологічний (пов'язаний з корекцією психосоматичних порушень), психотерапевтичний (пов'язаний з впливом на когнітивну та емоційну сфери), соціально-психологічний (виконує катарсис естетичної, регулятивної, комунікативної функції), соціально-педагогічний (пов'язаний з розвитком естетичних потреб, розширенням загального і художньо-естетичного кругозору, з активізацією потенційних можливостей дитини в практичній художній діяльності і творчості). Проаналізовані різні аспекти використання елементів арт-терапії, як одного з найцікавіших і творчих методів роботи, що допомагає скористатися наявними можливостями мистецтва для досягнення позитивних змін в емоційному, інтелектуальному й особистісному розвитку дитини з особливими освітніми потребами. Зазначено, що використання елементів арт-терапії в корекційно-розвитковій роботі з дітьми з особливими освітніми потребами дозволяє здійснювати більш ефективний вплив на формування емоційної сфери, спонукає до подальшого розвитку компенсаторних властивостей збережених функціональних систем, покращує соціальну адаптацію дитини. Це дає можливість здійснювати одночасний корекційний вплив як на первинні, так і на вторинні й третинні порушення, а також максимально дозволяє мобілізувати творчий потенціал дитини і знайти ті способи творчого самовираження, які найбільше відповідають її можливостям і потребам.

Ключові слова: елементи арт-терапії, корекційно-розвиткова робота, діти з особливими освітніми потребами, корекційний вплив, естетичні потреби.

Summary. The article is devoted to the current problem of modern special pedagogy - the use of elements of art therapy in corrective and developmental work, because these elements are considered the most acceptable and effective in working with children with special educational needs. Rozkriti Zmist is an individual Viktoristannye Elementiv art-therapy in the core-nitrum robot with a special dedication, the yak is able to be in the urahuvannya ditini, the type of jerk off piston. The directions of using elements of art therapy in correctional and developmental work are highlighted: psychophysiological (related to the correction of psychosomatic disorders), psychotherapeutic (related to the impact on the cognitive and emotional spheres), social-psychological (performs catharsis of aesthetic, regulatory, communicative functions), socio-pedagogical (related to the development of aesthetic needs, the expansion of the general and artistic-aesthetic horizons, and the activation of the child's potential in practical artistic activity and creativity). Various aspects of the use of elements of art therapy are analyzed as one of the most interesting and creative methods of work, which helps to use the available opportunities of art to achieve positive changes in the emotional, intellectual and personal development of a child with special educational needs. It is noted that the use of elements of art therapy in corrective and developmental work with children with special educational needs allows for more effective influence on the formation of the emotional sphere, encourages the further development of compensatory properties of preserved functional systems, and improves the child's social adaptation. This makes

it possible to carry out a simultaneous corrective effect on both primary, secondary and tertiary disorders, as well as to maximally mobilize the child's creative potential and find those ways of creative self-expression that best correspond to his capabilities and needs.

Key words: *elements of art therapy, corrective and developmental work, children with special educational needs, corrective influence, aesthetic needs.*

Вступ. Сучасний етап розвитку спеціальної освіти в Україні актуалізує питання всебічного та гармонійного розвитку дитини з особливими освітніми потребами. У корекційно-розвитковій роботі з такими дітьми дуже важливо використовувати гнучкі форми, методи й засоби корекції, одним із яких є використання елементів арт-терапії. Адже саме ці елементи вважаються найбільш прийнятними й ефективними у роботі з дітьми з особливими освітніми потребами. Під час корекційно-розвиткової роботи з дітьми з особливими освітніми потребами використання елементів арт-терапії дозволяє, ненав'язливо спостерігаючи за дитиною в процесі спонтанної творчості, пізнати її особисті інтереси, життєві цінності, зрозуміти індивідуальність, відчувати настрій.

Творча діяльність гармонійно поєднує виховний, розвивальний діалогічний та корекційний процеси, створюючи підґрунтя для налагодження довірливих емоційних стосунків з дитиною з особливими освітніми потребами, ефективною соціальною взаємодією та якісного корекційного впливу.

Аналіз останніх досліджень. Сучасні дослідження використання елементів арт-терапії охоплюють різні її аспекти. Так, особливості практичного застосування арт-терапії у роботі з дітьми з особливими освітніми потребами висвітлені в дослідженнях Л. Вадрус, Н. Некряч, Л. Нікішиної, О. Образцової, Л. Федоткіної та інших. Можливості використання різних форм і методик арт-терапії у психологічній практиці досліджували О. Копитін, К. Рудестам, В. Соловійова та інші. Педагогічні аспекти застосування арт-терапії (артпедагогіка, педагогіка творчості) проаналізовано в працях О. Деркач, Л. Лебедевої та інших. Такі вчені, як М. Власюк, О. Вознесенська, Л. Полтораки, все більше вказують на можливості мистецтва для корекції психічних процесів у дітей з особливими освітніми потребами.

Мета статті полягає у висвітленні змісту й особливостей використання елементів арт-терапії в корекційно-розвитковій роботі з дітьми з особливими освітніми потребами.

Виклад основного матеріалу. Вітчизняні спеціальні заклади освіти використовують елементи арт-терапії в корекційно-розвитковій роботі з дітьми з особливими освітніми проблемами. За останні роки ця діяльність досягла величезних успіхів та показує, що різні засоби використання елементів арт-терапії посилюють лікувальний і корекційний вплив як на фізіологічні процеси організму, так і впливають на психоемоційний стан дитини.

Наразі можна виділити кілька напрямків використання елементів арт-терапії в корекційно-розвитковій роботі: психофізіологічний (пов'язаний з корекцією психосоматичних порушень), психотерапевтичний (пов'язаний з впливом на когнітивну й емоційну сфери),

соціально-психологічний (виконує катарсис естетичної, регулятивної, комунікативної функції), соціально-педагогічний (пов'язаний з розвитком естетичних потреб, розширенням загального і художньо-естетичного кругозору, з активізацією потенційних можливостей дитини в практичній художній діяльності й творчості).

Реалізація цих напрямків у роботі з дітьми з особливими освітніми потребами здійснюється через певні психокорекційні, корекційно-розвиткові методики, які використовуються в рамках арт-педагогіки й арт-терапії [4, с. 41].

У процесі корекційно-розвиткової роботи з використанням елементів арт-терапії у дітей з особливими освітніми потребами активізується мислення, формується цілеспрямована діяльність, стійкість уваги.

Дослідження у галузі художньої педагогіки показують, що використання елементів арт-терапії впливає на розвиток особистості та розширює загальний і художній кругозір дитини, реалізує її пізнавальні інтереси. Мистецтво, будучи своєрідною формою естетичного пізнання дійсності і відображення її в художніх образах, дозволяє дитині з особливими освітніми потребами відчувати світ у всьому його багатстві і через художні види діяльності навчитися його перетворювати.

Корекційні можливості арт-терапії по відношенню до дитини з особливими освітніми потребами пов'язані, перш за все, з тим, що вона є джерелом нових позитивних переживань дитини, народжує нові креативні потреби і способи їх задоволення, зокрема, у тому чи іншому виді мистецтва. Підвищення естетичних потреб дітей з особливими освітніми потребами, активізація потенційних можливостей дитини у практичній художній діяльності і творчості – це і є реалізація соціально-педагогічної функції мистецтва.

Соціально-педагогічне спрямування корекційно-розвиткової роботи з дітьми з особливими освітніми потребами за допомогою елементів арт-терапії здійснюється двома шляхами:

– шляхом виховання здатності естетично сприймати дійсність як безпосередньо в житті, так і через твори мистецтва;

– шляхом діяльності, пов'язаної з мистецтвом (художньо-мовленнєвою, музичною, образотворчою, театралізовано-ігровою).

Отже, використання елементів арт-терапії в корекційно-розвитковій роботі, як важливого фактору художнього розвитку, має великий психотерапевтичний вплив на емоційну сферу дитини, при цьому одночасно виконує комунікативну і регулятивну функції, сприяє реалізації катарсису естетичної функції. Залучення дитини з особливими освітніми потребами до художньої діяльності з однолітками і дорослими розширює її соціальний досвід, навчає адекватній взаємодії і спілкуванню під час спільної діяльності, забезпечує

корекцію порушень комунікативної сфери, а також сприяє успішній соціалізації та адаптації в соціумі. Дитина в колективі проявляє індивідуальні особливості, що формує внутрішній світ дитини з особливими освітніми потребами, стверджує у неї почуття соціальної значущості.

Необхідною умовою для самореалізації дитини з особливими освітніми потребами, успішної адаптації її особистості в соціумі, вибудовуванні позитивної «Я-концепції» є прояв творчої активності і самостійності. І саме елементи арт-терапії дозволяють дітям з особливими освітніми потребами самореалізовуватися. Елементи арт-терапії мають два механізми корекційного впливу. Перший механізм спрямований на вплив мистецтва через символічну функцію реконструювання конфліктної ситуації, що травмує. Для дитини важливо знайти вихід через переконструювання цієї ситуації. Другий механізм пов'язаний з природою естетичної реакції, він допомагає змінити реакцію проживання негативного афекту по відношенню до формування позитивного афекту [6, с. 39].

Специфіка використання елементів арт-терапії полягає в тому, що цінність має не кінцевий результат творчості, а сам процес, в якому оголюються внутрішні переживання дитини. Арт-терапевтичні елементи використовуються з візуальною та пластичною експресією, що є найбільш актуальним у роботі з дітьми з особливими освітніми потребами.

Робота з дитиною з особливими освітніми потребами «ювелірна», адже така дитина може не почути слів, але «зловить» інтонацію. Дитина чуйно реагує на обличчя арт-терапевта, його міміку і жести. Важливу роль має поза арт-терапевта. Якщо вона відкрита, дитині буде складніше залишатися «за глухою стіною». Корекційно-розвиткова робота з дітьми з особливими освітніми потребами має містити способи, які активно і комплексно впливають на підсвідомість дитини, покликані підняти рівень емоційного стану і сприяти душевній гармонії.

Отже, використання елементів арт-терапії для дітей з особливими освітніми потребами підвищує мотивацію, оптимізує розвиток дитини та виконує певні цілі.

Виховні. Це взаємодія з дітьми з особливими освітніми потребами у навчанні коректному спілкуванню, співпереживанню, дбайливим взаєминам з однолітками і дорослими. Відбувається більш глибоке розуміння себе, свого внутрішнього світу (почуттів, думок, бажань).

Корекційні. Досить успішно покращується самооцінка, зникають неадекватні форми поведінки, налагоджуються способи взаємодії з іншими.

Психотерапевтичні. У процесі діяльності створюється атмосфера емоційної теплоти, доброзичливості, емпатичного спілкування, визнання цінності особистості іншої людини. Виникають відчуття психологічного комфорту, захищеності, радості, успіху.

Діагностичні. Це коректний спосіб поспостерігати за дитиною у самостійній діяльності, що допомагає краще дізнатися про її інтереси, цінності, побачити внутрішній світ, неповторність, а також виявити проблеми, які підлягають корекції.

Розвивальні. Завдяки використанню різних форм художньої експресії складаються умови, за яких кожна дитина переживає успіх у тій чи іншій діяльності, самостійно справляється з ситуацією. Діти вчаться вербалізації емоційних переживань, відкритості у спілкуванні, спонтанності.

Дітям дуже подобаються елементи ізотерапії, ігротерапії, кольоротерапії, казкотерапії, пісочної терапії. Враховуючи особливості розвитку і формування пізнавальних процесів дітей з особливими освітніми потребами, підбираємо прості техніки та способи роботи.

У корекційно-розвитковій роботі з цією категорією дітей добре зарекомендували себе саме елементи арт-терапії, які є найбільш м'якими та ефективними у порівнянні з іншими методами корекції.

Корекційно-розвиткові заняття з використанням елементів арт-терапії включають сукупність психокорекційних методик, мають відмінності й особливості та визначаються як жанровою приналежністю до певного виду мистецтва, так і спрямованістю, технологією психокорекційного застосування.

Таким чином, використання елементів арт-терапії – це один із найцікавіших і творчих методів роботи, що допомагає скористатися наявними можливостями мистецтва для досягнення позитивних змін в емоційному, інтелектуальному й особистісному розвитку дитини з особливими освітніми потребами.

Процедурна сторона виражена у структурованих арт-терапевтичних заняттях (сесіях) із гнучким алгоритмом дій. Це дозволяє відтворювати і транслювати прийоми, методи, процедури, а також отримувати передбачені результати. Разом із тим, елементи арт-терапії відрізняється творчою варіативністю. Адже символічна мова малюнку точніше за слова передає зміст внутрішнього світу особистості, природна і приваблива, зрозуміла у будь-якому віці людям різних культур. Використання педагогом (вихователем, вчителем) терапевтичного малювання у позакласній роботі дозволяє розширити діапазон гуманістично орієнтованих засобів досягнення педагогічної мети.

Вивчення змісту й особливостей використання елементів арт-терапії в корекційно-розвитковій роботі дає можливість спрогнозувати, що їх системне застосування, з урахуванням віку дитини, типу порушення тощо, може забезпечити позитивний ефект у корекції як первинних, так і вторинних порушень.

Вітчизняними психологами Л. Вадрус, Н. Некряч, Л. Нікішиною, О. Образцовою та Л. Федоткіною розроблено й адаптовано в корекційному процесі програму з арт-терапії для дітей з обмеженими можливостями [3, с. 2]. Вона складається з 4 навчальних циклів.

Перший цикл навчання (від 3 років) передбачає формування передумов до сприйняття інструкцій педагога, розвиток умінь співпрацювати з дорослим, концентрувати увагу на незначний проміжок часу, працювати «рука в руці»; формування елементарних знань про колір, розмір, величини предметів зі свого повсякденного оточення. Реалізується такими елементами арт-терапії: сприйняття кольорової гами за допомогою нетрадиційних напрямів з образотворчої діяльності, початкові навички створення колажів із

різноманітних матеріалів, пальчиковий театр, тісто-пластика.

Другий цикл навчання спрямований на формування первинних самостійних навичок, часткове розуміння інструкції, виконання завдання «рука в руці» та спільну співпрацю з дорослим, виконання дій за педагогом, спираючись на зразок та інструкцію. Вдосконалення набутих умінь відбувається в процесі діяльності з колажами, тістом, малюванням та грою в ляльковому театрі та іншими напрямками, передбаченими програмою.

Третій цикл навчання передбачає поглиблення та вдосконалення знань, умінь і навичок дитини, уміння розуміти інструкцію педагога, уміння використовувати здобутий досвід, спиратися на зразок, бачити свої помилки та виправляти їх. Містить нетрадиційні напрямки роботи з образотворчої діяльності, пальчиковий і ляльковий театр, створення колажів, малювання на тканині, роботу з тістом, сенсорну інтеграцію.

Четвертий цикл навчання формує готовність дитини з особливими освітніми потребами до виконання завдання за інструкцією, самостійну роботу або роботу з незначною спрямовуючою допомогою дорослого, сприяє розвитку уяви й образного мислення, вмінню елементарно аналізувати свою роботу та вдосконалювати її через усі види діяльності, передбачені програмою психотерапевтичного напрямку.

Вивчення практичного досвіду роботи корекційних педагогів з учнями з особливими потребами

засвідчило, що діти краще сприймають матеріал, якщо він активно обговорюється [5, с. 89]. Аналіз результатів творчої діяльності сприяє розвитку самопізнання, емоційної децентрації, емпатії, усвідомленню власних емоційних станів, забезпечує групову підтримку.

Висновки. Таким чином, застосування елементів арт-терапії в корекційно-розвитковій роботі з дітьми з особливими освітніми потребами дає можливість дітям усвідомити особистісні переживання і пробудити творчі сили. Творча діяльність стимулює бажання дитини цієї категорії розширювати міжособистісні відносини. Це один зі способів пом'якшити стан відокремленості від інших і запевнити себе у приналежності до життя не тільки своєї соціальної групи, але й суспільства в цілому.

Отже, можна зазначити, що використання елементів арт-терапії в корекційно-розвитковій роботі з дітьми з особливими освітніми потребами дозволяє здійснювати більш ефективний вплив на формування емоційної сфери, спонукає до подальшого розвитку компенсаторних властивостей збережених функціональних систем, покращує соціальну адаптацію дитини. Це дає можливість здійснювати одночасний корекційний вплив як на первинні, так і на вторинні й третинні порушення, а також максимально дозволяє мобілізувати творчий потенціал дитини і знайти ті способи творчого самовираження, які найбільше відповідають її можливостям і потребам.

Список використаних джерел

1. Власюк М. Арт-терапія : лікування мистецтвом. *Відкритий урок : розробки, технології, досвід*. 2008. № 7 (8). С. 90–95.
2. Никифорова Е. С. Фольклор як засіб розширення соціокультурного досвіду вихованців з інтелектуальною недостатністю. *Виховання і навчання дітей з порушеннями розвитку*. 2015. № 3. С. 19–26.
3. Нікішина Л. Т. Федоткіна Л. А., Вадрус Л. М., Некряч Н. С., Образцова О. М. Адаптована програма з арт-терапії для дітей з обмеженими можливостями. 2017. URL : <https://www.krok.org.ua/files/File/Rehabcentre/Progr9.htm> (дата звернення : 29.07.2022).
4. П'ятницька-Позднякова І. С. Арт-терапевтичні можливості видів мистецтва. *Педагогіка : Наукові праці*. 2009. Вип. 95. Т. 108. С. 36–42.
5. Савінова Н. В., Середа І. В., Борулько Д. М. Технології корекційно-виховного процесу : навч.-метод. посіб. Миколаїв : Іліон, 2018. 172 с.
6. Спеціальна психологія у питаннях і відповідях : навч. посіб. / укл. О. В. Чепка. Умань : ВПЦ «Візаві», 2016. 104 с.

References

1. Vlasiuk, M. (2008). Art-terapiia : likuvannia mystetstvom [Art therapy : exuberance with art]. *Vidkrytyi urok : rozrobky, tekhnologii, dosvid*, 7 (8), 90–95 [in Ukrainian].
2. Nykyforova, E. S. (2015). Folklor yak zasib rozshyrennia sotsiokulturnoho dosvidu vykhovantsiv z intelektualnoiu nedostatnistiu [Folklore as a way of expanding the socio-cultural evidence of development due to intellectual deficiency]. *Vykhovannia i navchannia ditei z porushenniamy rozvytku*, 3, 19–26 [in Ukrainian].
3. Nikishyna, L. T. Fedotkina, L. A., Vadrus, L. M., Nekryach, N. S., & Obraztsova, O. M. (2017). Adaptovana prohrama z art-terapii dlia ditei z obmezhenymy mozhlyvostiamy [Art therapy program adapted for children with limited abilities]. URL : <https://www.krok.org.ua/files/File/Rehabcentre/Progr9.htm> (accessed : 29.07.2022) [in Ukrainian].
4. Piatnytska-Pozdniakova, I. S. (2009). Art-terapevtychni mozhlyvosti vydiv mystetstva [Art-therapeutic possibilities of seeing art]. *Pedahohika : Naukovi pratsi*, 95/108, 36–42 [in Ukrainian].
5. Savinova, N. V., Sereda, I. V., & Borulko, D. M. (2018). *Tekhnologii korektsiino-vykhovnoho protsesu* [Technologies of the correction-visual process] : navchalno-metodychnyi posibnyk. Mykolaiv : Iliion [in Ukrainian].
6. Chepka, O. V. (Comp). (2016). *Spetsialna psykhologhiia u pytanniakh i vidpovidiakh* [Special psychology in nutrition and illness] : navchalnyi posibnyk. Uman : VPTs «Vizavi» [in Ukrainian].